

MÁRIA STRÝČKOVÁ*

Nad latinsko-cirkevnoslovanským glosárom k Bazilovičovmu liturgickému dielu¹

STRÝČKOVÁ, M.: From Latin-Churchslavic glossary to liturgical commentary of J. J. Basilovits. *Slavica Slovaca*, 52, 2017, No. 1., pp 67-74 (Bratislava).

In this paper we attempt to point out the relation between two liturgical traditions and their languages – Latin and Church Slavic. These languages integrated confessional diversity of the national community and played a crucial role in identifying Latin and Byzantine-Slavic tradition and culture under the Carpathians. Such relation can be well observed in literary sources, written in parallel Latin-Church Slavic. The role of such texts will be examined on the bilingual liturgical work *Tolkovanije Svjaščennija Liturgii Novaho Zakona istinnija Bezkróvnija Žertvy/ Explicatio Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii* from 1815 by Juraj Joannikij Bazilovič, an Eastern Basilian monk, graduate of Latin schools and professor of theology and philosophy of Eastern clergy.

Latin, Church Slavonic, nomenclature of the bishop, analysis, Greek Catholics, Mukachevo eparchy.

V rámci nášho výskumu excerptujeme ekvivalentné dvojice použitých výrazov obradového charakteru z paralelného latinsko-cirkevnoslovanského textu Bazilovičovho diela s názvom TOLKOVÁNIE Svjaščennija Liturhiji Nóvaho Zakóna ístinnija Bezkróvnija Žertvy / EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii.² Toto liturgicko – apologetické dielo pravdepodobne slúžilo na edukáciu duchovenstva východného, byzantsko-slovanského obradu, čo sa nieslo v duchu ideí vtedajšieho biskupa Andreja Bačinského.³ Ten dbal na štúdium „rus'kija nauky“, čiže spoznávaní byzantsko-slovanského obradu, liturgického jazyka i liturgie, ako píše v jednom zo svojich listov zo 4. septembra 1798: „...понеже съ болѣзнію с(е)р(д)ца виждаг: же многы(х) родителей с(ы)нхъ по болше рока(х) изъ латинскы(х) школ сѣмъ на еѣдъмень приходоуции, и до сангъ каврическаго встѣпннн желаящнн во своей рѣскоій нагцѣ такъ барзъ занедбалнн, и гаспнн невѣжды приходат, же ани читати ани самое еще имъ свое написати, изъ написанъ же, или изъ оѣставъ ц(е)рковнаго ани оѣста разтворити ѡнюдъ незнаю(т) зане еще шесторочннн нѣкнн рѣское свое набоженство вставиша; безъ которыхъ ѡнакоже нагки, аки нѣжной нѣждею срествнн до сангъ каврическаго достѣпннн немог(т); ѡтолѣ бывает, такъ

* Mgr. Mária Strýčková, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Príspevok je súčasťou projektu APVV-14-0029 – Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia.

² Bazilovič, J.: TOLKOVÁNIE Svjaščennija Liturhiji Nóvaho Zakóna ístinnija Bezkróvnija Žertvy / Joannicius Basilovits EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Zavorský, S., Zeňuch, P. (ed.).

³ Andrej Bačinský (14. 1. 1732 Beňatina, + 1809 Užhorod) bol osvieteným Mukachevským biskupom. Obdobie jeho pôsobenia (1773 – 1809) sa nazýva Zlatým vekom Mukachevskej eparchie. Podporoval založenie seminára v Užhorode, kde premiestnil aj rezidenciu biskupstva. Bol poverený uskutočnením školskej reformy Ratio educationis na Zakarpatsku v rámci ktorého vytvoril kruh vzdelancov, ktorí zároveň pisali učebnice (J. J. Bazilovič, I. Kutka, A. Kocak, I. Pastelij). Postaral sa o vydanie Biblie v cirkevnoslovanskom jazyku, založil biskupský archív a knižnicu.

ТАКОВИИ НЕВѢЖДЫ ПОТРЕБЮЮТЬ ВЪ СЕМИНАРІИ Ѡ ПОЧАТКѢ РУССКАЯ НАУКИ СЪ КРИВЕЮ Б(О)ГОСЛОВСКІА НАУКЪ, И ФУНДАЦІИ ЗАЧИНАТИСЯ ОУЧИТИ...“⁴

Aj na základe vyššie uvedeného sa domnievame, že jedným z dôvodov, prečo uvedené dielo bolo napísané dvojjazyčne, je aj skutočnosť, že absolventi latinských škôl sa pri štúdiu paralelného textu súčasne vzdelávali aj v cirkevnoslovanskom jazyku i obradovej terminológii. Latinský text zároveň mohol dielo sprístupniť širšiemu okruhu vzdelancov. V rámci porovnania Bazilovičovho výkladu s latinskými predlohami, z ktorých čerpal (Goar, Le Brun, Tompa)⁵, sledujeme, do akej miery sa obidva paralelné texty zhodujú. Už prvotné analýzy ukázali, že Bazilovič latinský text upravoval nielen po štylistickej, ale aj lexikálnej stránke.⁶ Navyše, v latinskom texte nahrádza obradovú terminológiu východnej liturgie gréckymi termínmi, čím text nadobúda misijný rozmer s dôrazom na jeho adaptáciu.⁷

Terminologická špecifickosť latinskej a byzantsko-slovanskej tradície sa podnes málo reflektuje v slovenskej liturgickej praxi. Prínosom do tejto problematiky je preto pripravovaný glosár k spomenutému Bazilovičovmu komentáru, ktorý vysvetľuje paralelné ekvivalentné latinsko-cirkevnoslovanské dvojice lexém z diela. Vznikne tak korpus použitých výrazov v diele, ktoré následne konfrontujeme s vybranými dobovými prameňmi východnej i západnej kresťanskej tradície. Výsledky tohto porovnania poukazujú na špecifiká obradového spolužitia latinskej a byzantskej tradície na pozadí byzantsko-slovanskej liturgickej praxe v Mukačevskej eparchii. Tento glosár tak môže prispieť k systematizácii terminologickej bázy utvorenej v úzkom spojení s byzantsko-slovanským obradovým prostredím v slovenskom kultúrno-historickom a jazykovom kontexte. Pre ďalší výskum by bolo určite prínosné porovnať samotný liturgický text nielen s cyrilskými, ale i latinskými predlohami.

Na ukážku tejto obradovej i jazykovej symbiózy sme zvolili lexémy, ktoré označujú biskupa. SSJ definuje biskupa ako „*hodnosťara stojaceho na čele cirkevného správneho územia plniaceho úlohu sprostredkovateľa medzi Bohom a ľuďmi, eparcha*.“⁸ Slovenské pomenovanie biskup vychádza z latinského *episcopus*, ktoré v cirkevnoslovanskom (ďalej cksl.) Bazilovičom paralelnom texte nájdeme ako *Ѡппкъ, Архї-Іерей, Сѣтїтель*.

➤ *Episcopus* / Ѡппкъ

Latinský i cirkevnoslovanský výraz *episcopus* / Ѡппкъ vychádza z gréckeho slova *επισκοπος*.⁹ Je to cirkevný úrad i služba, v ktorom predstavuje pastiera, ktorý ako nástupca apoštolov má

⁴ Udvari, I.: Кириличн уббїжникъ мукачовського епископа Андрїя Бачинського I./ Bacinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei. Nyíregyháza: IMI PRINT KFT, 2002, s. 134 – 137. V liste ďalej presvedča absolventov latinských škôl, aby venovali väčšiu pozornosť štúdiu ich vlastného obradu i jazyka.

⁵ Goar, J.: EYXOAOΓION sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum, etc. cuilibet personae, statui, vel temporis congruos juxta usum Orientalis Ecclesiae. Venetiis, 1730. Le Brun, P.: Explicatio litteralis, historica, et dogmatica precum, et caeremoniarum missae Pars I, II, III. Venetiis, 1770. Tompa, L.: Institutiones de sacris christianorum ritibus. Pars I. Posonii, 1785.

⁶ Bazilovič, J.: TOLKOVÁNĪJE Svjaščennyja Liturhiji Nóvaho Zakóna ístinnyja Bezkróvnynja Žértvy / Joannicius Bazilovits EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Zavarský, S., Žeňuch, P. (ed.) c., d., s. 29 - 35.

⁷ Matofáková, A.: Lingvokulturologické vnímanie vybraných náboženských termínov v slovenskom, resp. slovensko-rusinskom jazykovom kontexte. In: Jazyk a kultúra, 2011, roč. 2, č. 8, s. 13.

⁸ Dostupné na internete: [http://slovniky.juls.savba.sk/?w=biskup&s=exact&c=eca&d=kssj4&d=psp&d=sss&d=sss&d=sss&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=berolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=psks&d=psken&d=noundb&ie=utf-8&oe=utf-8#\[online\]](http://slovniky.juls.savba.sk/?w=biskup&s=exact&c=eca&d=kssj4&d=psp&d=sss&d=sss&d=sss&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=berolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=psks&d=psken&d=noundb&ie=utf-8&oe=utf-8#[online]). [cit. 2017-04-22].

⁹ *ἐπίσκοπος* z gr. *ἐπί-* “nad” + *σκοπός* – „pozorovateľ, strážca; Por. Alexievič, P.: Cerkovnij slovar III. M - P. Sankt Peterburg, 1818, s. 19.: κπїскопъ, сокращенно же Епа, греч. «тъ глав ный пасшырь своей епархїи, пекущїйся о благоушроенїи сврячей церкви и управляющїй не шолько нижними чинами священства, но и всѣми ввѣренными отъ Бога словесными овцами, какъ видно въ Дѣян.: гл; 20. стих: 25. 29. и 30. такъ же 1 Петр. гл. 5, стих: 2 и 3. 2 Тили: 2. Сѣ Греческаго значить надзиратель, ошб глагола Греч., *επισκοπέω* надзираю.

byť „učiteľom náuky, kňazom posvätného kultu a služobníkom riadenia.“¹⁰ Djačenko tento výraz definuje takto: „Бискупъ – нѣм. Bischof = епископъ (римско католический). Приходиша и ѿмци съ великою силою, и бискупы ихъ, и мѣстеръ, и кѹмендери, подъ Изворескъ. Соф. Лл. 6876r.“¹¹ Bazilovič toto pomenovanie najčastejšie uvádza v historických opisoch, keď má na mysli biskup – nástupca apoštolov, teda ten, ktorý zakladá prvotné cirkvi, a to nielen v Ázii, ale aj v Európe, v Hispánii či Rusku.

- §. IX. *Liturgia Ambrosiana, seu Mediolanensis Ecclesiae. Haec Liturgia vetus admodum est, et quis Apostolus, aut Episcopus eam illuc attulerit primus, minime constat;* (s. 157)

- Θ. Лѣтѹргїа Амвросїева, илї Медїоланскїа Цркве. Сїа Лѣтѹргїа сѣлѡ дрѣвнѡа ѣсть, и котѡрый ѿпѡл илї ѣппѡ сїѡ тамѡв перѡый внесѣ, и ѣсть;

- ...*et primi Galliarum Episcopi pene omnes Orientales fuerint...*; (s. 161)

-...и перѡый Францїскїи ѣппы ѣдѡа не всї Востѡчнїи блѡх...

- *Eotum Nicolaus II. Constantinopoli Patriarcha fuit, qui in Russiam Episcopum misit, hicque instituit Metropolitanam Chioviae...*; (s. 48)

- Тогда Нїколѡй II. Константинопѡлскїй Патрїарха бысть, иже въ Руссїю ѣппа посла, сїй же Митрополитѹ постаѡи въ Кїевѣ...

Preto sa biskup bližšie determinuje prívlastkom miesta, alebo národa, kde pôsobil. Napr. *Primus Abyssinorum Episcopus* (s. 17) / Перѡый Абвссїанѡвѡв ѣппѡ; *Gerundae Episcopus* (s. 163) / Герѹндїанскїй ѣппѡ; *Proclus Constantinopolitanus Episcopus* (s. 166) / Прѡклѡв Константинопѡлскїй ѣппѡ; *Simeon Thessalonicae Episcopus* (s. 273) / Сїмѡнѡв Ѳессалѡнїцкїй ѣппѡ; *adversus Ibam Edessenum Episcopum accusatio* (s. 395) / прѡтивѡв ѿѡы ѣдѣскаѡв ѣппа скѡрга бысть; *a Dorotheo Mitilensi Episcopo satisfactum esse* (s. 397) / Дорѡѡѣемѡв Митїлїнскїмѡ ѣппѡмѡ ѡѡдѡѡѡе сотѡорїса; *cum de Ruthenis Episcopis verba faceret* (s. 433) / когда ѡ Руссїйскїх ѣппѡх ѡ словеса тѡорїтъ. Dôležitosť pozície biskupa v cirkevnom spoločenstve zdôrazňuje na viacerých miestach. Zatiaľ čo v nami skúmanej literatúre je biskup prirôvnávaný väčšinou k pastierovi, Bazilovič ho prezentuje aj ako kormidelníka lode, resp. učiteľa, ktorý usmerňuje, naviguje ľud. Na inom mieste upozorňuje, že tak ako je jeden oltár, jeden krst, tak je i jeden biskup. S podobným motívom „jedného“ sa stretneme taktiež v jeho historickom diele *Brevis Notitia*.¹²

- *Lectionem hanc consequetur Cohortatio Sacerdotum ad populum, cujusque ad sibi proximos, aliam deinde edente Episcopo, qui navis veluti Doctor est.* (s. 109)

- Чтѣнїю семѹ послѡдѡѡетъ поѡчѣнїе Сѡцѣннїкѡвѡв къ народѡв, коѡбѡждаѡв къ себѣ блїжайшїа илїе посеѡмѡ тѡорѡщѡв ѣппѡв, котѡрый Кораѡлїѡ; ѡкї ѡчїтелѡ ѣсть.

- II. *Coetus una cum Episcopo, vel ex ejus consensu: Eucharistia non nisi cum Episcopo vel eo veniam dante, conficiebatur; quemadmodum unus est Christus, ita unum tantum Altare, unusque tantum Episcopus est. ... cum non nisi domini nostri Jesu Christi Caro sit, unus unionis ejus sanguinis Calix, unum Altare, unus Episcopus cum Sacerdotibus et Diaconis, qui saepe mysteriorum ministri dicuntur. ...Si quis proinde se ab Episcopo, et Clero*

¹⁰ Pre podrobnejší opis por. Ďurica, J. (ed.): *Stručný katolícký teologický slovník A - M*. Trnava: Dobrá kniha, 2016, s. 135.

¹¹ Djačenko, G.: *Polnyj cerkovno - slovjanskij slovar*. Moskva: Otdel Moskovskogo Patriarxata, 1993, s. 39.

¹² Tento „motív jedného“ môže súvisieť s teritoriálnym princípom biskupa v nadväznosti na 9. konštitúciu Štvrtého lateránskeho koncilu z roku 1215, kde sa určilo, že na jednom mieste môže byť len jeden biskup a jedna cirkev. Por. Zubko, P.: *Skrutínia uniátskych presbyterov z roku 1749*. In: *Slavica Slovaca*, 2015, roč. 50, č. 3, s. 37-38. Z iného uhla pohľadu by tento motív prenesene symbolizoval *jednú vieru*, ktorá je založená na Sv. Písme, cirkevných otcov a existovala medzi Grékmi a Latinmi počas siedmich ekumenických koncilov, napriek tomu, že mali svoje odlišné obrady. Por. Boysak, B.: *Ecumenism and Manuel Michael Olshavsky*, Montreal-Quebec: J. S. Lischynsky Printing Co., 1967, s. 37.

sejuncssisset, is Altare contra Altare, erigere, et profanum Sacrificium edere videbatur, quemadmodum Origenes et S. Cyprianus senciunt. /:De Unit(ate) Eccles(iae): / (s. 83)

- Ё. Нарѡдъ вкѡпѣ съ ѿпкпомъ, ѿли съ ёгѡ соизволеніемъ: ѿхарістіа тѡчію съ ѿпкпомъ, ѿли съ ёгѡ благословеніемъ совершашеса, ѿкоже во єдинъ ѿсть Хрѣтѡсъ, сїце єдинъ тѡчію Олтáръ, єдинъ тѡчію ѿпкпъ ѿсть:...ёгѡ Крѡбе чáша, єдинъ жѣртвенникъ, єдинъ ѿпкпъ съ Сщѣнники, ѿ Дїáконы, ѿже многáжды Таинъ сáжжителїе нарицáютса. (Посл. къ Смурн.) пще оубѡ ктѡ ѿ ѿпкпа, ѿ Клира ѡлѡчилъ быса, тѡй жѣртвенникъ протї-во жѣртвенника воздвїгáти, ѿ мїрскѡю жѣртвѡ приносїти гáвлáшеса, ѿкоже Орїгенъ, ѿ С. Кїпрїánъ сáдáтъ. (С) соединен. Цркви).
- Biskup má za oltárom, teda vo východnej časti chrámu, vyvýšené miesto na sedenie – *episcopi sedes* / ѿпкоє сѣдáлице; *Episcopalis Thronus* / Архїерейскїй Прѣѡлъ. Sediac na ňom predstavuje Krista na neviditeľnom tróne. Je otočený tvárou k ľudu, aby videl vlasť, ktorá mu bola daná od Boha: aby videl, kto sa modlí pokorne a kto hrdo; po bokoch z oboch strán sedia kňazi; syn. *Chatedra* / гѡрнїй Прѣѡлъ;
- *Primum omnium navi nimirum similis erit Ecclesia, longa, ad orientem conversa, habens in eo aspectu utrinque cubiculum /:sacristiam:/.* *Episcopi sedes in medio sit, Sacerdotibus pari ad utrumque latus numero adstantibus..;* (s. 107)
- Прѣжде всего корáблю подобна вѣдетъ Цѣрковь, дѡлга, къ востѡкъ ѡбращѣнна, ѿмѡщáа ѿ тѡмъ взрѣѣ ѿзъ ѡвѡихъ стрáнъ Закрїстію, ѿли хрáминъ, ѿпкоє сѣдáлице посредѣ да вѣдетъ...;
- *Hinc Sanctum Joannem Chrysostomum rogabant olim subditi, ut in Episcopali Throno resideret, et pro more pacem populo apprecaretur.* (s. 279)
- Тѣмже Сѣгáго Іѡáнна Златѡсѣстаго молáхъ дрѣвѡе подчинѣнны, ѿже бы ёмѡ на Архїерейскѡмъ Прѣѡлѣ сѣдѣти, ѿ по ѡвѡичáю мїръ нарѡдѡ даáти (Сокрáтъ кн. 5. гл. 51.) ёгда Іерей глагѡлетъ;

Čo sa týka cirkevnej hierarchie, označenie biskupa môžeme diferencovať na základe svätenia a jurisdikcie. Podľa svätenia *episcopus* / ѿпкпъ označuje biskupa, arcibiskupa alebo niektorého patriarchu, napr. *Constantinopolitanus Episcopus* (s. 301), alebo *romanus episcopus* (s. 219). Teda je to nositeľ najvyššieho stupňa kňazstva, ako uvádza Hierolexicon – *sacer princeps, Summus Sacerdos*.¹³ Podľa jurisdikcie toto pomenovanie označuje konkrétny stupeň hierarchie. Pozorujeme to pri modlitbách, kde kňaz sa modlí za svojho biskupa, biskup za arcibiskupa alebo metropolitu atď. Takže v tomto zmysle *episcopus* / ѿпкпъ vyjadruje stupeň cirkevného hodnostára, ktorý je medzi kňazom a arcibiskupom, prípadne metropolitom. S týmto významom sa stretáme taktiež pri opise vzniku Kyjevskej metropolie.

- *Presbyter supplicat pro suo Episcopo, hic pro suo Archiepiscopo, et Metropolita, is vero pro Patriarcha. Summum vero pontificem Romanum publice, et de nomine Graeci non commemorant.* (s. 45)
- Пресвїтеръ мѡлїтса за своего ѿппа, тѡй за своего Архїеппа, ѿ Митрополїтѡ, сѣй же за Патрїáрхѡ. Высочáйшаго же Архїереá Рїмскаго нарѡднѡ, ѿ по ѿмени Греки не помїнаютъ.
- § IV. *His omnibus Metropolitanis, Archiepiscopis, et Episcopis omnino proxime praefuit Constantinopolitanus Patriarcha ad annum usque 1588. quo Patriarcha sui juris...;* (s. 435)

¹³ Magri, D.: Hierolexicon. Pontii Bernardon, 1677, s. 248.

- Д. Надъ сіми всѣми Митрополітами, Архієпископами, и Епископами вселчески началствоваше Константинопольскій Патріарха даже до лѣта 745. въ немже Патріарха самовластный...;

Bazilovič upozorňuje aj na miestnu liturgickú prax, ktorá sa odlišuje od gréckej tým, že Gréci počas proskomídie na diskos ukladajú časť za svojho biskupa, zatiaľ čo v historickej Mukačevskej eparchii za pápeža.

- *Positâ Deiparae Virginis juxta majorem Hostiam particulâ, et Regio pone illam Satellitio Sanctorum, sub majori eadem Hostia particulae pro Episcopo /:praepremis apud nos pro Pontifice Romano: (s. 201)*
- Положише при ѿгнцѣ Дѣи Бѣи частицѣ, и при томже Цркомѣ вѣнствѣ Стѣхъ частицы долѣ ѿгнца ѿ Епискѣ (ѿ насъ же прѣжде ѿ Папѣ Римскомѣ);

Taktiež v liturgii sa pomenúvajú niektoré úkony, ktoré historicky prislúchali biskupovi predsedajúcemu liturgii.¹⁴ Historickým vývojom sa postupne transformovali do súčasnej podoby.

- *Episcopi sermo / Епископа Слово* je slovo, resp. kázeň biskupa veriacim po čítaní. Kázeň, alebo homília bola v minulosti dôležitou súčasťou liturgie, ktorá mala na recipientov aj didaktický účinok, preto mohla byť aj jej najdlhšou časťou.¹⁵
- *Episcopi sermo „Lectis Sacris Litteris, Episcopus sermonem edebat.“ /:S. Aug(ustinus) de Ver(bis Apostoli) Serm(one) 76. all. 10.:/ (s. 85)*
- Епископа Слово: По чтѣніи Свѣщеннаго Писанія Епископъ твораше. (С. Август. въ всед. рѣс.);
- *Salutatio episcopi / Цѣлованіе Епископа* je pozdrav biskupa „*Pax vobis / Міръ всѣмъ*“, ktorý bol vložený do liturgie pred bozkom pokoja. Tento pozdrav symbolizuje akt odpustenia človeka, ktorý mohol vstúpiť do chrámu, iba ak odpustil. Zaujímavým momentom je aj prekladateľská prax, ktorú ovplyvnil kultúrny kontext. Latinské *salutatio*, od *saluto – pozdravovať, priať šťastie, uctiť, titulovať*,¹⁶ a cksl. *цѣлованіе – pozdrav, bozk*,¹⁷ majú spoločnú sému *zdraviť, prejaviť úctu*, pričom lexéma *цѣлованіе* má sémantické presahy, nakoľko vo východnej kultúre vonkajším znakom pozdravu bol bozk, ktorý symbolizuje bratskú lásku a mier.¹⁸ V liturgii po tomto pozdrave nasledoval bozk pokoja.¹⁹
- *Salutatio Episcopi. Absoluto Sacrificio Sacerdos populum salutabat: „Quando Sacrificium absolvitur, ait Praesul: Pax omnibus, et interea rursus, gratia vobis, et pax; et dicit, et cum Spiritu tuo.“ /:S. August(inus) hom(ilia) 3. ad Coloss(enses):/ Salutatio haec dimissio veluti quaedam erat; ante quam monet Chrysostomus ex Ecclesia neminem egredi debuisse. „Ingressus es Ecclesiam o homo, ne ex eas nisi dimitteris, nam si ante dimissionem exieris, tamquam fugitivus rationem reposceris.“ /:Homil(ia) de Eccles. et Eccl. Myst.:/ (s. 95)*
- Цѣлованіе Епископа. Совершившейся жертеѣ Свѣщенникъ народѣ цѣловаше: ѿгда жертва совершашеся, глетъ Архїе=ерей: Міръ всѣмъ: и потомъ зновѣ: благодать вамъ, и міръ; и глетъ, и съ Дхѣомъ твоимъ (С. Августинъ всед. г. къ Колос.) Цѣлованіе сѣ ѿки нѣкоемъ Свѣщеніи бысть, прѣжде сего изъ Цркви никомъже изыти лѣтъ ѣсть: Вшелъ еси

¹⁴ V počiatkoch kresťanstva hierarchia Cirkvi pozostávala z apoštola, alebo jeho učeníka, presbyterov, biskupov a diakonov. Por. Ďurica, J. (ed.): Stručný katolícky teologický slovník A-M. c. d., s. 135.

¹⁵ Ján Zlatoústy kázal aj dve hodiny. Por. Mrňávek, T.: Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017, s. 184.

¹⁶ Pražák, J. – Novotný, F. – Sedláček, J. (ed.): Latinsko-český slovník. Praha: Česká grafická únie, 1948. s. 431.

¹⁷ Štec, M.: Církevnoslovansko-slovenský slovník (A-O). I. vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 157.

¹⁸ Djačenko, G.: Polnyj cerkovno-slovjanskij slovar. c. d., s. 806.

¹⁹ Mrňávek, T.: Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého, c. d., s. 194.

въ Црковѣ ѡ челоѡчче! не ѡсходи дѡндеже не вѣдешѣ ѡпшценѣ; ѡще бо прѣжде ѡпшста ѡзѣдешѣ ѡки ѡзвѣглецѣ ѡвѣтъ ѡмаши дати. (Бесѣд. ѡ Церкѣ, ѡ Церк. Тѣин).

- Bazilovič však vo svojom opise liturgie na pomenovanie vyššie spomenutého úkonu uplatňuje variant, ktorý v inej literatúre nie je striktnie liturgickým termínom, a to *Episcopi oratio* / Ѡпкпа Млтва. Je to modlitba a požehnanie po prinesení darov pred prijímaním slovami: „*Pax Dei cum omnibus vobis sit* / Миръ Бжій вѣди со всѣми вѣми.“
- *Episcopi oratio, et Benedictio post Divinam oblationem ante Communionem. Episcopus dicit: „Pax Dei cum omnibus vobis sit;“ et populus respondet: „Et cum spiritu tuo.“*...; (s. 129)
- Ѡпкпа Млтва, ѡ блгословѣнїе по Бжественномъ приношенїю предъ Причащенїемъ. Ѡпкпъ глетъ: Миръ Бжій вѣди со всѣми вѣми; ѡ народъ ѡвѣщаетъ: И съ Дхомъ твоимъ.

- *Ordinatio Episcopi* / Хиротонисанїа Ѡпкпа je obrad svätenia biskupa. Bazilovič ho zmieňuje v jednom prípade pri historickom opise liturgie, ktorý prevzal z Apoštolských ustanovení. Udáva, že práve chirotonia, ktorá sa konala pri prinesení obety bola dôvodom, že autor Ustanovení vysvetlil celú liturgiu aj s rukopoložením a vodením biskupa. Lexéma Хиротонисанїа (sk. chirotonia) je grécizmus,²⁰ ktorému štandardne zodpovedá latinský ekvivalent *impositio manuum*, slovensky *rukopoloženie*. V súvislosti s biskupmi tento termín označuje nielen liturgický úkon udelenia sviatosti kňazstva, ale aj samotnú biskupskú voľbu.²¹ V prvotnej tradícii totiž samotná voľba biskupa prebiehala tak, že biskupovi kládli na hlavu ruky veriaci i klérus.²² Djačenko uvádza, že tento úkon v liturgii prebieha počas spievania Trojsvätej piesne.²³ V latinskej terminológii *ordinatio*²⁴, ináč aj *consecratio*, označuje samotný sviatostný úkon, ktorým sa kandidát zaraďuje do biskupského, kňazského alebo diakonského stavu a udeľuje ho biskup taktiež vkladáním rúk a konsekračnou modlitbou.²⁵ Kým latinská predloha, ktorou sa Bazilovič v tejto pasáži inšpiroval, používa lexému zaužívanú v západnom obradovom prostredí²⁶, cirkevnoslovenský preklad Baziloviča disponuje termínmi špecifickými pre východné cirkvi.
- *Ordinationis Episcoporum, quae in Sacrificio offerendo peragitur, Ritum refert Author, inde occasionem sumens universam Liturgiam exponendi, quam novi Episcopi initiatio consequitur;* (s. 111)
- Хиротонисанїа Ѡпкпавѣ, въ приношенїи жертвы совершаемаа чиноправленїе (оцетавъ) ѡписзетъ книги сѣд Писателъ, ѡ тѣдъ прїемъ винъ, всецѣлъ Лїтургїю ѡсѡлковати, котѡрой нѡвагъ Ѡпкпа рхкоположенїе, ѡ на Прѡблъ воведенїе послѣдзетъ;

- *Episcopus* / Ѡтїтель - v diele sme sa stretli aj s ďalším ekvivalentom latinského substantíva *episcopus* / Ѡтїтель. Ide o situáciu počas liturgie, kedy diakon po malom vchode dáva bozkávať evanjelium biskupovi, svojmu svätiteľovi. V rovnakom význame definuje pomenovanie Ѡтїтель aj Djačenko, takže ide o osobu ktorá zo sviatostnej moci svätí dia-

²⁰ gr. χειροτονία - položenie rúk;

²¹ Farrugia, E. G.: Encyklopedický slovník křesťanského Východu. Velehrad - Roma: Refugium, 2010, s. 483.

²² Por. Magri, D.: Hierolexicon, c. d., s. 146.: *Olim ipsa etiam electio Chirotonia nominabatur: Quia Clerus, & Populus in Episcopi electione manus extollere solebat, uz hoc pacto absque confusione concurrentium vota facilius calculari potuissent...*

²³ Por. Djačenko, G.: Polnyj cerkovno-slovjanskij slovar, c. d., s. 786.

²⁴ Hierolexicon uvádza ako synonymum k *ordinatio* lexému *chirotonia*. Por. Magri, D.: Hierolexicon. c. d., s. 423.

²⁵ Farrugia, E. G.: Encyklopedický slovník křesťanského Východu, c. d., s. 483.; Ďurica, J. (ed.): Stručný katolícky teologický slovník A-M. c. d., s. 72.

²⁶ Le Brun, P.: Explicatio litteralis, historica, et dogmatica precum, et caeremoniarum missae Pars II., c. d., s. 48.

konov a kňazov.²⁷ U Baziloviča tento význam nájdeme aj popisným spôsobom – *qui eum ordinavit Episcopi* (s. 191) / *Тѣже поминаетъ рѣкоположившаго егѡ архіерѣа.*

- *Dehinc Diaconus Episcopum adit, et osculatur Evangelium /:si adest:/ si vero non adsit, Sacerdos osculatur.* (s. 213)
- *Посемъ вхѡдитъ ко стѣителю, діаконъ, ѡ цѣлуетъ евангеліе, ѡще предстоитъ: ѡще же нѣ, цѣлуетъ сѣ ещѣнникъ.*

➤ *Episcopus* / *Архі=Іерей* – v texte sme našli niekoľko príkladov ďalšieho eksl. ekvivalentu k lat. *episcopus* – *Архі=Іерей*.²⁸ Táto dvojica sa vyskytuje predovšetkým v liturgickom texte vo význame kňaza s vyšším svätením, svätiteľa i toho, kto predsedá liturgii. Výraz *Архі=Іерей* však častejšie zaznamenávame ako ekvivalent k lat. *pontifex*, v zmysle veľkňaz.

- *Te etiam oramus pro Ecclesia tua per universum terrarum orbem diffusa.... et pro omnibus Episcopis, qui pro contione veritatem annunciant.* (s. 127)
- *Тѣ ещѣ молимъ, ѡ Цркви твоѣй по всемъ земномъ кр҃гѣ распространѣнной... ѡ всѣхъ архіереехъ, иже нарѡда ради истинну возвѣщаютъ.*

➤ *Antistes* / *Ѡпкъ, Архі=Іерей* – v Bazilovičovom diele zachytávame ďalšiu latinskú lexému *antistes*, ktorá je sémanticky príbuzná s *episcopus*. V cirkevno-slovanskom paralelnom texte ju častejšie prekladá ako *Ѡпкъ*. Tak označuje konkrétnych biskupov v prvotných cirkvách. Lexéma *antistes* je výraz používaný už v patristike, ktorý v prvotnom význame označuje *osobu, hodnostára, ktorý stojí v popredí; vládcu, vodcu či správcu ľudu*.²⁹ Slavinecky v latinsko-slovenskom lexikóne *antistes* prekladá ako *пре(д)стате(л), старш(и)шина*.³⁰ Vidíme, že stupeň cirkevnej hierarchie neuvádza. Latinský Hierolexicon uvádza, že výraz *antistes* znamená to, čo *episcopus*, keďže majú spoločnú sému *dohliadať na niekoho*.³¹

- *... Jacobum fratrem Domini Hierosolimorum Antist<it>em habendum esse primum auctorem Liturgiae...;* (s. 165)
- *... мнѡтъ ѡкѡ Іакѡвѣ Братъ Гденъ Іерусалимскій Ѡпъ вѣстъ задатель сѣа Литургіи...;*
- *Sanctus enim Athanasius Alexandrinus Antistes primum Abyssinis dedit Episcopum Frumentium nomine...;* (s. 173)
- *Стѣй ѡбо Ѡфанасій Александрійскій Ѡпъ, първаго даде Ѡпа Івѣссинѡмъ Фрѡментіа ѡименемъ, котомъ сѣй Фрѡментій во Ѡфіііи вѣшней...;*

Bazilovič lexému *antistes* v niekoľkých prípadoch, vrátane liturgického textu, vyjadruje ekvivalentom *Архі=Іерей*. V tomto prípade neoznačuje priamo biskupa cirkvi, ale *predstaveného, nadriadeného, biskupa s prednostným postavením*. Je to možné poukázať na príklade, kde je pokyn, aby sa slúžiaci pomodlil za svojho predstaveného.

- *VIII. In Sacrificio Missae fit mentio Antistitum a Graecis hoc ordine /:ut scribit Arcudius lib. 3. cap. 39.:/ Presbyter suppl{l}icat pro suo Episcopo, hic pro suo Archiepiscopo et*

²⁷ Ďalšie oslovenia, ktoré uvádza pri vyššie spomínanej lexéme: *архіерей; священноначальникъ; первосвятытель*. Por. Djačenko, G.: *Polnyj cerkovno-slovjanskij slovar*, c. d., s. 584.

²⁸ *Архі=Іерей* начальникъ надъ священниками, высшій чинъ іерархіи Христовой церкви. Por. Djačenko, G.: *Polnyj cerkovno-slovjanskij slovar*, c. d., s. 24.

²⁹ Lat. sa uvádza aj ako *praepositi; antisto – antecello (byť v predu, na čele)*. Por. Hierolexicon s. 43. *Antistes, Antistita, & Antistatum. idest, superior, superiora, & superioritas.*; Nejednoznačnosť tohto pomenovania v počiatočnej cirkvi podrobnejšie rozvíja Bingham, J.: *Origines Ecclesiasticae: The Antiquities of the Christian Church and Other Works*. London, 1840, s. 202.

³⁰ Nimčuk, V. V.: *Leksikon latinskij E. Slavineckoho*. Kiev: Naukova dumka, 1973, s. 86.

³¹ Magri, D.: *Hierolexicon*, c. d., s. 43.

Metropolita, is vero pro Patriarcha. Inferiores itaque Superiorum agunt in precibus memoriam; (s. 405)

- И. Въ Жертвѣ Литургической творится память Архiereевъ ѿ Грековъ симъ чиномъ (также пишетъ Архидїй кн. г. гл. ѿѿ) Презвѣтеръ молится за своего Еппа, той за своего Архїеппа, ѿ Митрополита, сей же за Патриарха Нижайшїй оуъ бо за начальствующихъ память творятъ въ молитвахъ;

Napriek tomu, že latinské pramene, z ktorých Bazilovič čerpal, zvyknú používať lexému *antistes* iba v citáciach skorších cirkevných spisovateľov, Bazilovič ňou vo svojom historickom diele *Brevis Notitia* označuje aj niektorých predstaviteľov Mukačevskej eparchie.³² Na dôvažok treba dodať, že lexéma *antistes* bola v 18. storočí bežným pomenovaním v Uhorsku.

➤ *Dominus, uladica* / ВѦка

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť Bazilovičovu zmienku o oslovení *uladica* / ВѦка, ktoré sa transponovalo do súčasnej hovorovej slovenskej lexiky ako označenie špecifického cirkevného hodnostára východného obradu. Avšak Bazilovič vo svojom liturgickom komentári lexémy *dominus, uladica* / ВѦка nepoužil ani raz na označenie biskupa,³³ aj keď úryvok z jeho historického diela *Brevis notitia* priamo uvádza zmienku o používaní tejto lexémy v cirkvi byzantsko-slovanského obradu, keď píše: „*Catholicus Uladica (sic Antistites suos Russi vocant)...*“.³⁴

Záver

Náš príspevok je len náhľadom do problematiky výskumu latinsko-cirkevnoslovanských vzťahov na našom území. Načrtnutá analýza poskytla pohľad na dobové pomenovanie špecifického cirkevného hodnostára i niektorých jeho derivátov v prostredí východnej cirkvi v karpatskom regióne. Vidíme, že autor poukázal na biskupa ako učiteľa ľudu, ktorý vedie, ako prepojenie medzi Bohom a veriacimi od počiatkov kresťanstva až po jeho súčasnosť. Bazilovič upozornil, že biskup má byť iba jeden a kto ide proti biskupovi, ide proti oltáru. Tento motív „jedného“ je známy aj z Bazilovičovho historického diela. Napriek tomu, že dielo je z veľkej miery kompilát, práve voľba jednotlivých pasáží zasadená do intertextuálnych súvislostí nám podáva obraz o autorovi samotnom. Bazilovič na viacerých miestach poukázal na kontinuitu cirkevnej jednoty prvého tisícročia, na čele s Kristom, ktorá nebola rozdelená ani vznikom nových štátov, ani jazykovým vývojom. Pri uvedených lexémach sa nepreukázalo, že by Bazilovič preberal lexémy z latinčiny do cirkevnej slovančiny, alebo opačne. V cirkevnoslovanskom texte v prípade potreby preferuje grécizmy, či cirkevnoslovanské výrazy príznačné pre byzantsko-slovanský obrad. Časť tejto terminológie je živá dodnes, i keď v niektorých prípadoch s menšími sémantickými posunmi, ako sme mohli vidieť pri slove *dominus* / ВѦка.

Ďalší výskum v tejto oblasti prinesie komplexnejšie poznatky, ktoré môžu pomôcť objasniť niektoré nejasnosti v obradovej terminológii byzantsko-slovanského obradu. Práve štúdiom slovnej zásoby môžeme pozorovať historickú pamäť národa, jej vývoj i vzájomné vplyvy. Pretože aj tá tvorí súčasť našej prítomnosti, identity, myslenia a smerovania budúcnosti.

³² Por. Bazilovič, J.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni in monte Csernek ad Munkacs anno MCCCLX factae. Exhibens seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkaciensium, cum proecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Partes I-III. Cassoviae: Ellinger, 1799, s. 83, 118.*

³³ S lexémou ВѦка sa stretne zvyčajne s ekvivalentom *dominus* vo význame *vládca*, alebo ako úctivé oslovenie *pán*.

³⁴ Por. Bazilovič, J.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...concinnatam. Partes I-III, c. d., s. 177.*